

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ І НОВІ СПОСОБИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ – ВИМОГИ ЧАСУ

У статті аналізуються статистичні дані судової влади України та Офісу Генерального прокурора за 2015 і 2020 роки, в їх порівнянні, з метою отримати відповіді на питання: які кримінальні правопорушення у ці два роки найчастіше обліковувалися; за якими кримінальними правопорушеннями провадження найчастіше направлялися до суду; за які кримінальні правопорушення найбільше засуджено осіб; які основні та додаткові покарання найчастіше застосовувалися судами України; наскільки тенденції стану і динаміки злочинності та караності в Україні відповідають аналогічним тенденціям в інших державах Європи. Результатом дослідження є виявлення деяких фактів і тенденцій, які стосуються, зокрема, надмірної криміналізації діянь і консервативності державної реакції на кримінальні правопорушення. Ці результати мають враховуватися урядом під час розробки державних програм протидії злочинності і проєктів змін до кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальна статистика, кримінальні правопорушення, обліковані кримінальні правопорушення, засуджені особи, декриміналізація, покарання.

This article analyses the statistical data of the judicial authorities of Ukraine and the Office of the Prosecutor General for 2015 and 2020, in their comparison, in order to get answers to the questions: what criminal offenses were most often taken into account in these two years; on what criminal offenses the proceedings were most often sent to the court; for which criminal offenses persons were convicted the most; what main and additional punishments were most often applied by the courts of Ukraine; to what extent the trends in the state and dynamics of crime and punishment in Ukraine correspond to similar trends in other European states. The result of the study is the identification of some facts and trends concerning, in particular, the excessive criminalization of acts and the conservatism of the state reaction to criminal offenses. The government should consider these results when developing state programs for combating crime and drafting amendments to criminal legislation.

Key words: criminal statistics, criminal offenses, recorded criminal offenses, convicted persons, decriminalization, punishment.

В статье анализируются статистические данные судебной власти Украины и Офиса Генерального прокурора за 2015 и 2020 годы, в их сравнении, с целью получить ответы на вопросы: какие уголовные правонарушения в эти два года чаще всего учитывались; по каким уголовным правонарушениям производства чаще всего направлялись в суд; за какие уголовные правонарушения более всего осуждено лиц; какие основные и дополнительные наказания чаще всего применялись судами Украины; насколько тенденции состояния и динамики преступности и наказуемости в Украине соответствуют аналогичным тенденциям в других государствах Европы. Результатом исследования является выявление некоторых фактов и тенденций, касающихся, в частности, чрезмерной криминализации деяний и консервативности государственной реакции на уголовные правонарушения. Эти результаты должны учитываться правительством при разработке государственных программ противодействия преступности и проектов изменений в уголовное законодательство.

Ключевые слова: уголовная статистика, уголовные правонарушения, учтенные уголовные правонарушения, осужденные лица, декриминализация, наказание.

Очевидно, що питання криміналізації та кримінально-правових засобів є ключовими питаннями кримінального права і кримінально-правової політики загалом.

Щоб розуміти, чи існує потреба в криміналізації або декриміналізації певних діянь, ефективності тих чи інших кримінально-правових засобів, потрібен систематичний аналіз даних кримінальної статистики щодо: облікованих кримінальних та суміжних адміністративних правопорушень; кримінальних правопорушень (далі – к.п.), за якими провадження направлені до суду або закриті; осіб, засуджених за к.п. та осіб, звільнених судом від кримінальної відповідальності; застосованих покарань та звільнення від покарання тощо. Значна кількість таких даних оприлюднюється на веб-сайті Офісу Генерального прокурора [1], веб-порталі «Судова влада України» [2] і дещо – на веб-сайтах Держстату України [3], МВС України [4] та ін. Проте, цих даних явно недостатньо, а ті, які є, не дають повного уявлення про всі характеристики вчинюваних к.п., осіб, які їх вчиняють, та ефективність засобів стримування протиправної поведінки.

Нами вже вказувалось на необхідність, зокрема: розробки і прийняття Закону «Про кримінальну статистику», створення Державного агентства кримінальної статистики як центрального органу виконавчої влади та унормування засад його взаємодії з органами, які здійснюють статистичні спостереження, для вироблення загальнодержавної кримінальної статистики, формування метаданих, що роз'яснюють статистичні показники та зміни у них тощо [5]. Але наразі мусимо користуватися тими статистичними даними, які є в нашому розпорядженні.

На згаданому веб-сайті Офісу Генерального прокурора такі дані є, починаючи з 2011 року, а на веб-порталі «Судова влада України» – з 2008 року. Інші окремі дані кримінальної статистики публікувалися в наукових працях та збірниках [6; 7; 8; 9; 10; 11].

Нами проаналізовані статистичні дані, розміщені на зазначених електронних ресурсах, за 2015 і 2020 роки, в їх порівнянні, що дозволило з'ясувати таке.

У 2015 році було обліковано 565182 к.п., а в 2020 році – 360622 к.п., тобто на 56,7% менше. У 2015 році направлені до суду з обвинувальними актами 163795 кримінальних проваджень, а в 2020 році – 148332, тобто на 10,4% менше. Отже, попри значне зниження кількості облікованих к.п., кількість осіб, провадження щодо яких направлені до суду, зменшились лише на 10%. Це може бути свідченням того, що скільки б не було вчинено

та обліковано к.п., ресурси системи кримінальної юстиції дозволяють їй розширювати «коридор» своєї діяльності не більше ніж на 10%.

В Особливій частині КК міститься понад чотириста статей. Але найбільше «працюють» лише окремі з них: 10% статей КК застосовуються у 90% випадків вчинення к.п., а 90% статей КК – лише у 10% (див. Табл. 1 і 2).

Таблиця 1. Кримінальні правопорушення, які найчастіше обліковувалися та за якими кримінальні провадження найчастіше направлялись до суду (2015 рік)

Стаття КК	Обліковано к.п.	К.п., за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду
185	273 756	70 276
190	45 904	8 154
125	34 730	11 734
186	22 108	6 398
309	14 890	10 431
За цими статтями	70%	65%
358	14 243	5 075
289	11 463	2 699
286	10 905	2 670
191	10 211	3 672
115	8 224	1 046
За переліченими десятима статтями	78%	76%
За переліченими вище статтями, а також статтями 263, 307, 366, 296, 407, 382, 187, 356, 122, 194 (усього двадцять статей)	85%	87%
Разом за усіма переліченими двадцятьма статтями, а також статтями 121, 126, 129, 162, 164, 197-1, 212, 213, 246, 258, 297, 301, 310, 336, 348, 357, 364, 365, 368, 389, 395, 408 (загалом 42 статті)	90%	92%

Таблиця 2. Кримінальні правопорушення, які найчастіше обліковувалися та за якими кримінальні провадження найчастіше направлялись до суду (2020 рік)

Стаття КК	Обліковано к.п.	К.п., за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду
-----------	-----------------	---

185	138 562	56 627
190	26 830	7 277
125	21 741	12 841
309	15 874	9 802
358	13 345	5 773
За цими статтями	60%	58%
191	11 160	4 623
286	8 864	3 592
307	8 507	4 962
186	7 492	4 300
366	6 257	2 997
За переліченими десятима статтями	71%	76%
За переліченими вище статтями, а також статтями 263, 289, 364, 115, 382, 122, 407, 246, 365, 296 (усього двадцять статей)	81%	87%
Разом за усіма переліченими 38-ма статтями, а також статтями 121, 126, 126-1, 162, 164, 187, 194, 197-1, 290, 297, 301, 356, 357, 361, 362, 367, 368, 369 (загалом 38 статей)	90%	90%

Перша п'ятірка облікованих к.п. майже не змінюється. Так:

- і в 2015 р., і в 2020 р. перше місце за кількістю і облікованих к.п., і таких, за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду, посідає крадіжка (ст. 185);

- і в 2015 р., і в 2020 р. друге місце за кількістю облікованих к.п. посідає шахрайство (ст. 190). Але кримінальні провадження щодо шахраїв частіше закриваються. Тому шахрайство за кількістю направлених до суду з обвинувальним актом проваджень в ці роки займає лише четверте місце. На другому ж місці перебувають умисні легкі тілесні ушкодження (ст. 125), хоча за кількістю облікованих вони – на третьому місці. Водночас, осіб, засуджених за ст. 125, у 2015 і 2020 роках утричі менше ніж відповідних кримінальних проваджень, – 4983 і 3786, у той час як осіб, щодо яких кримінальне провадження за ст. 125 закрито, – 7277 і 7912. Звісно, простіше закрити за примиренням з потерпілим провадження щодо заподіяння легкого тілесного ушкодження, ніж зібрати докази у провадженні щодо шахрайства;

- у 2015 р. на четвертому місці за кількістю облікованих к.п. – ст. 186 (грабіж), а на п'ятому – ст. 309 (незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами без мети збуту). Проте, ст. 186 на п'ятому

місці за кількістю направлених до суду проваджень, а ст. 309, навпаки, на третьому, з чого випливає, що незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами без мети збуту є більш простими для розслідування, ніж грабіж;

- у 2020 р. на четвертому місці за кількістю облікованих к.п. і знову на третьому за кількістю таких, за якими провадження направлені до суду, – ст. 309. П'яте ж місце за обома показниками посіла ст. 358 (підроблення документів, їх збут та використання), яка у 2015 р. перебувала на шостому місці.

Попри те, що в 2020 році загалом обліковано к.п. на 56,7% менше, кількість к.п., що увійшли до першої п'ятірки, порівняно з 2015 р. зменшилась по-різному (Табл. 3).

Таблиця 3. Зміна кількості кримінальних правопорушень, які увійшли до першої п'ятірки найбільш часто облікованих

Стаття КК	Обліковано к. п. у 2015 р.	Обліковано к.п. у 2020 р.	% зменшення
185	273 756	138 562	на 97,6% менше
190	45 904	26 830	на 71,1% менше
125	34 730	21 741	на 59,7% менше
186	22 108	15 874	на 39,3% менше
309	14 890	13 345	на 11,6% менше

У 2015 році обліковано 273 756 к.п., передбачених ст. 185 КК (крадіжка), що становить 48,5% усіх облікованих к.п. У 2020 році обліковано 138 562 крадіжки, що становить лише 38% усіх облікованих к.п. Кількість крадіжок суттєво, майже удвічі, зменшилась і в абсолютних цифрах. Це може свідчити як про позитивний вплив об'єктивних факторів (діяльність патрульно-постової служби поліції, насиченість відеокамерами торгово-розважальних центрів, інших громадських місць, під'їздів житлових будинків тощо, відмова від розрахунків готівкою, карантинні обмеження та ін.), так і про підвищення латентності і підлягає додатковому дослідженню.

Перша десятка найбільш часто у 2015 р. облікованих к.п. також майже не змінилась, за тим винятком, що статті 115 і 289 КК у 2020 р. перемістились до другої десятки. Їхні місця посіли статті 307 і 366 КК. Умисних вбивств (ст. 115) і незаконних заволодінь транспортним засобом (ст. 289) набагато менше обліковано і в абсолютних цифрах: зменшення перших з 8224 до 3809 (на 116%), а других – з 11463 до 4522 (на 154%).

До 10% найбільш застосовуваних статей КК входять, як правило, статті щодо традиційних злочинів, які містилися у КК на день його прийняття у 2001 році. Винятком є лише ст. 197-1 (1210 облікованих за цією статтею випадків самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва у 2015 р. і 1389 – у 2020 р.), а також нова ст. 126-1 (2213 облікованих випадків домашнього насильства у 2020 р.).

Як зазначено вище, у 2020 році у порівнянні із 2015 роком загальна кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, загалом зменшилась на 10,4%. Але що стосується к.п., які увійшли до першої п'ятірки, то в 2020 р. кількість окремих з них зменшилась, а інших – збільшилась (Табл. 4).

Таблиця 4. Зміна у 2020 р. кількості кримінальних правопорушень, які увійшли до першої п'ятірки тих, за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду

Стаття КК	К.п., за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду у 2015 р.	К.п., за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду у 2020 р.	% зменшення чи збільшення
185	70 276	56 627	на 24,1% менше
190	8 154	7 277	на 12,0% менше
125	11 734	12 841	на 9,4% більше
186	6 398	9 802	на 53,2% більше
309	10 431	5 773	на 80,7% менше

Враження надзвичайної диспропорції створює порівняння даних за 2015 р. і 2020 р. щодо кількості: а) деяких облікованих к.п.; б) к.п., за якими провадження з обвинувальним актом направлені до суду; в) засуджених за відповідними статтями осіб (Табл. 5).

Таблиця 5. Порівняння даних щодо кількості кримінальних правопорушень – облікованих та за якими провадження направлені до суду і кількості осіб, засуджених за відповідними статтями

Стаття КК	Кількість облікованих к.п.		Кількість к.п., за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом		Кількість засуджених осіб	
	2015	2020	2015	2020	2015	2020

129 (погроза вбивством)	1274	973	201	314	43	57
194 (умисне знищення або пошкодження майна)	3226	2157	94	149	47	76
197-1 (самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво)	1210	1389	23	182	17	58
212 (ухилення від сплати податків)	1748	910	55	10	53	3
356 (самоправство)	3477	2280	33	24	17	7
364 (зловживання владою або службовим становищем)	3078	4060	187	109	43	6
365 (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу)	1336	2564	38	44	42	4
382 (невиконання судового рішення)	3683	3448	79	117	88	87
309 (незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами без мети збуту)	14890	15874	10431	9802	8119	8450
310 (посів або вирощування снотворного маку чи конопель)	1637	1822	1405	1420	842	756
389 (ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі)	1898	963	1016	668	799	523
395 (порушення правил адміністративного нагляду)	1047	538	770	427	584	311
126-1 (домашнє насильство)	-	2213	-	1813	-	778

Отже, можна побачити, що в деяких випадках кількість засуджених за певною статтею КК осіб є у 70, 200, 325 і навіть у 640 і 677 разів меншою, ніж кількість відповідних облікованих к.п. Кількість же осіб, засуджених за іншими статтями КК, є лише в 2-3 рази меншою, ніж кількість відповідних облікованих к.п. Так само у десятки і сотні разів або лише в 1,5-2 рази кількість облікованих к.п. може відрізнятися від кількості к.п., провадження за якими направлені до суду з обвинувальним актом.

Із зазначеного можна зробити обережні припущення щодо необхідності: 1) перевірки дотримання підстав криміналізації діянь, передбачених, зокрема, статтями 129, 194, 197-1, 212, 356, 364, 365, 382 КК, і розширення застосування інших засобів впливу на правопорушників (зокрема, адміністративно-господарських санкцій у разі ухилення від сплати податків або дисциплінарних – у разі нетяжкого зловживання

владою чи її перевищення); 2) покращення процесуальних можливостей розслідування передбачених цими статтями к.п.; 3) виявлення та усунення корупціогенних ризиків при застосуванні цих статей.

Кількість осіб, засуджених як за всі за к.п., які увійшли до першої десятки найбільш часто облікованих, так і за кожне з них окремо, попри значне зменшення в абсолютних цифрах, у відсотковому вираженні є стабільною (Табл. 6). Більшість осіб (65% від загальної кількості засуджених – 94 798 осіб у 2015 р. і 67,8% від загальної кількості засуджених – 67 519 осіб) засуджено за одними і тими ж п'ятьма статтями КК.

Таблиця 6. Кількість осіб, засуджених за кримінальні правопорушення, які увійшли до першої десятки найбільш часто облікованих, у 2015 і 2020 рр.

Стаття КК	Кількість засуджених у 2015 р. за цією статтею та % від загальної кількості засуджених	Кількість засуджених у 2020 р. за цією статтею та % від загальної кількості засуджених
185	41 150 (43,4%)	28 580 (42,3%)
309	8 119 (8,6%)	8 450 (12,5%)
125	4 983 (5,3%)	3 786 (5,6%)
186	4 789 (5,0%)	3 202 (4,7%)
190	2 521 (2,7%)	1 813 (2,7%)
За п'ятьма статтями	65,0%	67,8%
286	2 548 (2,7%)	1 040 (1,5%)
289	2 429 (2,6%)	(у 2015 р. не входила в першу десятку)
358	967 (1,0%)	980 (1,4%)
191	962 (1,0%)	276 (0,4%)
115	761 (0,8%)	(у 2015 р. не входила в першу десятку)
307	(у 2020 р. не входила в першу десятку)	559 (0,8%)
366	(у 2020 р. не входила в першу десятку)	79 (0,1%)
Усього за десятьма статтями	73,1%	72,0%

Наведемо також основні дані про покарання, застосовувані судами України у 2015 і 2020 рр. (Табл. 7).

Таблиця 7. Кількість осіб, засуджених до різних видів покарань у 2015 і 2020 рр. та звільнених від покарання

Вид покарання	Кількість і % засуджених у 2015 р.	Кількість і % засуджених у 2020 р.
<i>Основні покарання</i>		
Позбавлення волі	19765 (20,8%)	12897 (19,1%)
Штраф	18652 (19,7%)	19447 (28,8%)
Громадські роботи	8622 (9,1%)	5460 (8,1%)
Арешт	3510 (3,7%)	2483 (3,7%)
Обмеження волі	1504 (1,6%)	1116 (1,6%)
Звільнення від покарання	41997 (44,3%)	25800 (38,2%)
<i>Додаткові покарання</i>		
Штраф	141 (0,15%)	55 (0,08%)
Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю	2479 (2,6%)	1253 (1,8%)
Конфіскація майна	2206 (2,3%)	957 (1,4%)

До цього можна додати, що спеціальну конфіскацію (предметів к.п., доходів від них, засобів і знарядь їх вчинення) у 2020 р. застосовано лише до 565 осіб, а заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не застосовувались взагалі.

Отже, порівняно з 2015 р. у 2020 р. значно частіше призначався штраф як основне покарання і дещо менше – позбавлення волі. Цілком логічно, що така ситуація вплинула і на зменшення кількості звільнення від покарання (адже від покарання у виді штрафу звільнення з випробуванням неможливе). Арешт, обмеження волі і громадські роботи застосовувались в ці роки приблизно на одному рівні.

Що стосується додаткових покарань, то випадків застосування всіх їх видів меншає. При цьому, попри те, що штраф як додаткове покарання передбачено у 10 статтях (частинах статей) КК, конфіскація майна – у 112 статтях (частинах статей) КК, а позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю – у 244 статтях (частинах статей) КК, усі вони застосовуються однаково рідко, а у 2020 р. порівняно із 2015 р. – набагато рідше.

В якості висновку зазначимо, що українська влада:

1) все ще не приділяє належної уваги кримінальній статистиці як важливому джерелу даних, які мають бути покладені в основу державних антикримінальних програм і проєктів законів щодо змін кримінального

законодавства. Огляд статистичних даних, зроблений у цій статті, лише окремими рисками вказує на наявність проблем; для їх більш точного і повного визначення потрібен глибокий аналіз даних;

2) не виявляє «больові точки» злочинності і не спрямовує основні зусилля системи кримінальної юстиції для впливу на них;

3) продовжує доповнювати Особливу частину Кримінального кодексу новими статтями, попри те, що потреба в них ніким належно не доведена і згодом вони вкрай рідко застосовуються на практиці; водночас не виключає із Кримінального кодексу зайві статті;

4) не створює умов для застосування усіх наявних та пошуку нових засобів впливу на правопорушників; водночас суди обмежуються, як правило, призначенням основного покарання або звільненням від покарання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>
2. Судова влада України URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
3. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/?fbclid=IwAR3syfxMBpkZR4Mgt0vZAf0Jic1nXSSGDi3aaWTptGZZBLJWsu_xuBdGIYg
4. Портал МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/statistika>
5. Шехавцов Р.М., Хавронюк М.І. Звіт щодо кримінальної статистики в Україні. К., 2019. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/1568808134cplr.-report-on-criminal-statistics-in-ukraine.pdf>
6. Преступность в Украине. Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. 1994. №2. 192 с.
7. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України 207 кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001-2010 роках. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
8. Кулик О.Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : Монографія / О.Г. Кулик. К. : Юрінком Інтер, 2011. 288 с.
9. Злочинність в Україні. Статистичний збірник. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. 118 с.
10. В'юник М.В. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М.В. В'юник, М.В. Карчевський, О.А. Арланова ; упоряд. Ю.В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.
11. Aebi, M. F. & Tiago, M. M. (2020). *Prisons and Prisoners in Europe 2020: Key Findings of the SPACE I report*. Strasbourg: Council of Europe. URL: https://wp.unil.ch/space/files/2021/04/210329_Key_Findings_SPACE_I_2020.pdf